

Юрій Горліс Горський

Колгосп над Інгулом

фрагмент із споминів

Холодної квітневої ночі 1931 року, я, утікши з херсонської психіатричної лікарни, прискорено тинявся вздовж залізничі Херсон — Снігурівка.

За плечима було понад сім років голодних, переповнених совітських тюрем, був смертний засуд, від якого вирятувався симулюванням божевілля, було ще вісім років невідбутих тюрем та заслання на Північ. Переді мною — зваблива, таємничо-невідома воля.

На мені було стареньке шпитальне робітниче убрання та „несезонні“ ще, кімнатні фіолетові пантофлі. За пазухою сорок три карбованці грошей та документи на ім'я Валентина Орленка.

З вдячністю пригадую собі того колишнього охотника червоної армії, засудженого на рік примусової праці за „ошу-канство держави“. (Підробивши хлібні картки — купував в кооперативі замість одної — три пайки хліба.)

Попареного вибухом кітла на тюремному тартаку, його привезли в безнадійному стані до лікарні київської тюрми, в котрій я тоді працював за старшого санітара. Знайшовши в кишенях знятої з нього одежі „вільні“ документи, я не здав їх адміністрації, обережно ховаючи пізніше на „етапах“.

Тепер вони для мене все! На них — вся надія!..

У Херсоні моїх фотографій нема.

Треба скорше вибиратися з херсонського району. А тоді, на випадок арешту, я — Орленко... Приїхав з Києва шукати роботи. Перемагаючи бажання відпочати — натискаю на ноги. Увесь організм наповнений радісним хвилюванням. Зимна, туманна ніч, дві тисячі шістьсот сімдесят восьма після арешту і перша на волі — видається мені кращою понад всі майські ночі Криму.

Коли розвиднілося, я вже був під Снігурівкою, відмахавши понад тридцять кілометрів. Снігурівку постановлюю обійти. Та треба десь дістати щось зїсти. Їсти захотілося немилосердно. Із Снігурівки приходить на Херсон пасажирський поїзд. Сівши під снігохороном — опрацьовую плян розмов з селянами. Оглядаю свої документи. Посвідка особи — без фотографії. „В. Орленко“ написано моїм письмом на місці виведеного хлібом його власноручного підпису — виглядає цілком непідозріло. Посвідка воєнкомату про утраченні здібности військової служби. Посвідка профспілки будівельників. Все в порядку. Довідку, що Орленко знятий у Києві з роботи як хворий на Джонсонівську епілепсію та довідки лікарів і ліка-

рень, в яких він лікувався — ховаю окремо. Ці — здадуться в „слизьких“ обставинах.

Пройшовши зо три кілометри польовими доріжкам, вхожу в село положене по обох берегах Інгула. Перше, що кинулося в очі, це порожні будівлі з обідраними дахами. Здогадуюся, що то хати висланих „кулаків“. Але чому зняті покрівлі?

Два великі зеднані подвіря заставлені сільсько-господарчим реманентом. Стоять заіржавілі плуги, борони, сіялки. Коло них линово тупцює кілька селян приводючи їх до порядку.

Витаюся:

— До сівби готовите?

— У-гу... — понуро відповідає селянин, що сидить на одному з плугів і витягнувши з рота люльку — смачно плює на сусідний плуг.

— Заіржавів сильно... — зауважую оглядаючи реманент.

— Колгоспний... Поки був власним, кожний беріг, ховав на зиму... А тепер — от... Стягнули увесь сюди... Більша половина так і зимувала на дворі під снігом. А — чорт його бери!.. — красномовно махнув рукою.

— Не знаєте, дядьку, у когоб тут можна купити трохи хліба?

— Смієтеся, чоловіче добрий!.. Самі від Різдва на картоплі перебиваємося...

— Може ще білого захочеш? — іронічно питає другий, що звязуючи борону дротом, прислухувався до нашої розмови. — А зрештою зайти он у ту хату, до рахівника нашого. Йому на тім тижні з насінного фонду два пуди жита видали..

— Може знаєте у кого кавалок сала чи з пятаку яєць можна дістати?

— У тебе, брат, бачу — апетит не соціалістичний.. — піднявся з плуга дядько беручись за молоток. — Наше браток, сало та яйця англичане їдять.. А нам — ось що залишається.

Показує відому комбінацію із трьох пальців.

Попрощавшись іду до вказаної хати.

„Може ще білого захочеш...“ — пригадую собі іронічне запитання. Таж це один з найбогатших районів України! Селянин тут колись не їв іншого хліба окрім пухкого білого пшеничника.

Коло хати молодий ще чоловік, в мійській блюзі, сидючи на призьбі в одному чоботі — зашивав діри в другому.

Привіталися.

— Чи не продасте мені кавалок хліба?

— А ви хто такий будете? — запитав підозріло, затримавши погляд на мої шпитальних пантофлях.

— Я — рабочий. Маляр з Києва. Їхав на будову елеватора у Херсоні та відстав від потягу — он на тому полустанку. Забіг у естацію, думав достану чого звісти, а потяг

тимчасом пішов. Головне — вискочив от у пантофлях, а чевіки, пальто та скриня з білизною — поїхали... Заявив дижурному, щоби зателефонував. У Херсоні заберуть на стації — як ніхто не вкраде.

— Г-м-м... Не варто було злазити. Тут потяг тільки три хвилини стоїть. Тепер прийдеться вам до завтра чекати. А може товаровим яким поїдете... Ну... а документи у вас є? — У нас, знаєте, тепер строго нащот „неізвесних лиц“ в селі...

Показую документи.

Уважно оглядає і повертає.

— Я теж колись на будовах працював... А тепер от рахівником у нашому колгоспі. Сідай! Баба картоплі зварить — поснідаєш з нами. У нас, брат, тепер теж сутужно з їдою. „Труднощі переходової до соціалізму доби“, переживаємо. Та нічого! Якось перебемося. За те село наше — перше в районі! Переходового прапора червоного дістало. Сколективізували на 95%! Майже всі зобов'язання перед державою виконали... Хлібозаготівлі, позички... Важкувато — звичайно... Так щож.. Ось побудуєм „пятилетку“, а тоді заживемо, як сир у маслі...

Вглядаю в його обличчя, вслухуюся в інтонації голосу... Говорить неширо. Видно боїться мене.

Пускаю „пробну кулю“.

— Та добре, що у вас хоч надія на краще є, а нашому братові, у місті нічорта доброго і невидко!... Рік за роком — гірше.. На базарі нічого нема, тай не докупшися на своїх зарібках. А держава постачає, щоби з голоду не поздохали. Розбігаються робітники хто куди... Вам звичайно легше. Хоч харчі свої маєте.

Моя заввага зачіплює його видко за болюче місце

— Покинь, товаришу! Вам хоч кооперація пайок дає!.. Тай одержу, як не як, а дістаєте. А тут бач — чоботи подерлися.. На нові півтораєта карбованців на базар треба. А де їх у чорта візьмеш — як соли нізачо купити? Працюєш як віл зранку до вечора, а яка радість?! Платять „трудоднями“... Покинувби під три чорти тай пішовби десь у місто на роботу, — так деж ти грошей на дорогу візьмеш? З чим родину покинеш? А про харчі — вже не говори! На силу два пуди жита випросив.. Добре, що город свій був — то якое зиму перебилися картоплею з огірками...

З хати виглянула молода ще жінка, з постарілим, змученим обличчям і покликкала снідати.

На столі півбуханця чорного хліба, нечищена картопля та миска квашених огірків.

Господар присуває огірки й усміхається.

— Добра закуска!.. Тільки чарки бракує..

— А чи не можна в селі дістати?

— Та чому ні! У кооперації скільки завгодно по три

і пів карбованця за пляшку. А тільки у мене, брат, четвертий місяць гроша в хаті не було. Продати нічого...

Виймаю п'ять карбованців.

— Може скочиш? Погріємось трохи.. Візьми на пів карбованця цукорків дітям.

— Е-е — нема певно цукорків, — одізалася господиня.

— Як привезуть коли якої драні, то зразу люди розхапають. Чай з ними пють у кого гроші знайдуться. Цукру-ж нема.

На глиняній долівці, коло стільчика, їдять пісну картоплю дві чорненькі дівчинки. Босі, в брудних стареньких сукочках.

Старша, може років шости, встає і починає гласкатися до матері.

— Мамусю... знаєш що?..

— Що, моя доню?

— Дай мені ще кавальчик хліба...

— Яж дала вже вам по кавалку! їж картоплю!

— Я ще хочу... Картопля без хліба не смачна...

— Господи! скільки вони їдять!.. — звертається мати до мене, — Ви знаєте, із хлібом так тяжко! А вони їдять більше як дорослі.

Відкраявши дві скибки хліба, дала дівчаткам.

— І соли ще дай! — просить менша.

— Вам соли давати?! Тільки розсипаєте. Знаєш, що соли нема. Їжте так.

Розкраявши огірок дала дітям по половині.

— І що воно буде?! — звернулася знову до мене —

Ну так тяжко, так тяжко, — що ще ніколи так не було. Ні їсти, ні одягнутися!.. Діти бідні цілу зиму в хаті пересиділи. Тепер от весна почалася, пустити б їх трохи на сонечко — так ні взути, ні одягнути нема в що. Що було — подерли. А справити щось і не думай!..

— Чоловік раніш у містах працював. Землі у нас не було. Так бувало всякого, і доброго і лихого, та голодними й босими ніколи не були. А при совітах захотілося йому до села. Ну і то з початку, не дуже й зле було. Землю дістали, працювали, старалися, хозяйствечко своє вже було... Так нечиста сила звідкись колективізацію притаскала!.. Здали усе до колгоспу.. Тепер і він зранку до вечера працює, і я ціле літо спи-ни у полі не розгинала і голодні сидимо...

— Та й не стало нічого, ні в кооперації, ні на базарі, а як що є — не докупися!

— Скажіть — куди воно поділося?! Кажуть люди, що за границю усе вивозять, за довги... На що дрібниці — мила — й то нема! Дітей нічим умити та обіпрати... І що воно далі буде?... Люди усі стали як мертві. Робити ніхто не хоче. Та й за що робити?!

Господар приніс пів літри. Наливаєм чарки. Господиня

теж випила. Рахівник приходить в добрий настрій. Жартує над „буржуйським“ сніданням. По тім обіймає жінку за пояс.

— Слухай, старенька! у тебе там із десятиак явчок є... Зісмаж но їх нам хоч на воді! Твоя жовта курочка ще нанесе.

— А соли за що купиш? Знаєш, що вже кінчається...

— Я вам дам гроші — похлоплююся спонуканий „проблемою“ яєшні.

— Так не дадуть же у кооперативі за гроші! Давай їм яйця, шерсть, прядиво. Кажуть заборонено їм за гроші продавати, лише на „заготівлю“. Чортиб їх уже на шкварки заготовили!

Питання про яєшню відпадає. Мій „будівничий соціалізму“, захмелів.

За якийсь час усе, що зібралось у нього на душі, все, що старанно ховалось від других, проривається наверх і він починає малювати мені життя села.

Зколективізували село під важким тисненням, під страхом конфіскації майна та висилки. Село було багате. Із шестисотсорока господарств, двадцять двох родин вислали на північ відразу. Майно їх передали до колгоспу. Сімнадцять чоловіків розстріляли за постановою ГПУ, обвинувативши їх у агітації проти колективізування. Налякані селяни, за винятком чотирнадцяти бідніших та сміливіших, — погодилися вступити до колгоспу. Усуспільнили весь інвентар, коней, корів. Найдовше боролися жінки за корів, та хто не хотів здавати, того викидали з колгоспу й приводили йому „плян до двору“ на заготівлі та податки. Виконати того, що накладали ніхто не був у стані. За кілька тижнів—конфіскація і висилка за межі України. Працювати у колгоспі, як працював для себе ніхто не хоче. Не помагає й запровадження акордової системи. Землі всієї не обсіяли. Минулого року четверта частина врожаю залишилася на полі незібрана. Не встигли до снігу...

По виконанні державного пляну заготівель, який наклали виходючи не з фактично зібраної кількості, а на підставі паперового плянування сівби з центру, та відчислення до посівного фонду, — рештки поділили між колгоспниками по кількості працьованих „трудоднів“. Заробленого на власній землі хліба вистарчило зазедві до Різдва.

Рятувалися овочами зібраними з власних огородів, що не увійшли до колгоспу. М'яса ніхто не може їсти, бо зарізати свиню чи вівцю може лише той, хто виконав „плян м'ясозаготівель“, а його ніхто виконати не в стані. Молодняк увесь на обліку у селраді. Заріже хто порося чи ягня, рік тюрми. Молоко від усуспільнених корів дістають у мізерній кількості лише ті, що мають хворих дітей. Решта йде до Херсону на маслозавод, що виробляє масло для експорту. Корму для коней та корів вистарчило в колгоспі до середини зими. Годували січкою із соломи, яку збирали на полях зпід снігу, та січкою із „кулацьких“ стріх. Від такої годівлі та некращого

й догляду більш третини коней та корів виздыхало. Решта ледві ходить і якщо машино-тракторна стація не дасть досить тракторів, не буде чим сіяти.

На майбутнє колгоспу, рахівник дивився більше ніж песимістично. Головне — у всіх опустилися руки. Ніхто не хоче робити. Були випадки, що цілі родини покинувши все тікали з села шукати десь зарібку. У цьому році хліба зберуть ще менше. Плян заготівель зменшений не буде, якщо не підвищать.

Як не буде якоїсь зміни—на будучу весну запанує формальний голод.

— —

Попрошавшись з господарями іду по дорозі на Снігурівку, роздумуючи над тим, з якого боку краще її обійти, щоби наразі ще уникнути зустрічі з ГПУ та міліцією. За півгодини здоганяє підвода навантажена мішками. Селянин, порівнявшись, пустих коні кроком і уважно оглянув мене.

— Закурити нема, товариш?

Виймаю махорку й підхожу до воза.

— Сідай. Везу пшеничку для німців та англичанів, підвезу вже й тебе. Здалека?

— З Києва.

— Ну як там тепер у вас в місті?

Закурюючи оповідаю, що у місті „діла неважні“...

— А у нас, брат, ще гірше..

— Пшениця колгоспна?

— Ні. Свій піт та сльози. Я одноосібник. Не пішов до колхозу. Най він згорить! Як здихати з голоду, то й без колхозу можна...

— Багато вас ще одноосібників?

— Було чотирнацять. Тепер залишилося вісім. Тих уже „зліквідували“. Зліквідують і нас... Та що зробити?! Однаково виходу нема. А до колхозу, сказав, здохну, а не піду. Та в нас ще досі хліб був — а в них давно вже нема. Я свій „плян“ виконав, здав скільки вимагали, а оце — „добаочний“ прислали... Зібрали з братом рештки пшениці й от—везу. Най нею вдавиться, хто її їсти буде! Повіриш — діти кусника хліба пшеничного за зиму не бачили. Вже якось одірвав би з пуд, так млин державний. Поки не покажеш документа, що здав скільки на тебе наклали пшениці, молоти не можна. Оце до останнього зерна змів. Дома ще ячменю трохи залишилося. Будемо до ячмінного хліба привикати.

Дядько задумливо зотягнувся махоркою.

— А як наложать ще — то хоч бери, як Роман Біленко — в Інгул..

— Як в Інгул?

— Та це бач один наш одноосібник.. Наклали на нього так, що не зміг виконати. Ну, прийшла, звичайно, „комісія“, конфіскували усе до чиста, і одержу, й горшки, все. Хату за-

печатали, а його з хворою жінкою та трьома малими дітьми— на вулицю!

— Положення — сам розумієш... Без куска хліба, в хату ніхто не прийме — боїться в „кулацькі покровителі“ попасти а тут зима вже почалася, холод, діти плачуть... А Інгул ще не замерз був. Посадовив усіх в човен — каже перевезу вас до сестри за річку...

— Виплив на середину—тай перекинув човна. І сам втопився, і родину всю потопив.. До скотини колись більше милосердя мали, як тепер до людей..

Досить ситі коні бігли шпарко.

— Оба ваші?

— Ні. Один братів. Тепер пари не утримавш... Колись я чотири мав, та хіба таких!..

— То ви „кулаком“ були, — завважую жартівливо.

— Якби був „кулаком“ — то досі на Соловках подох би вже... У нас заможніші по дванацяттеро й більше коней тримали. Я в селі — найбідніший. У мене тільки шіснацять гектарів землі було. І тепер шіснацять — та що з неї товку!..

Зауважую на полях купки людей, які перебігали з місця на місце.

— Що то вони роблять?

— Футра для комісарш та заграничних пань ловлять...

— ? ? ?

— Сусликів ловлять... ховражків...

— Прийшло на наше село завдання, здерти державі чотири тисячі шкірок із сусликів. Ото голова сельради й погнав людей в поле, щоб ловили. Школярі, так ті уже тиждень не вчаться — по полях вганяють.

— Воно діло непогане. Суслик хлібові шкодить... Та якбиж убив його та викинув. А то—зтягай з нього шкірку. Казав уповноважений, що футра з них гарні роблять, заграниці за золото продають... Хитрі до ста чортів! З мужика уже сім шкір здерли, так тепер на сусликові хочуть виїхати! Або візьми — як свиню хто має право зарізати, шкіру здійми і державі здай! Кажуть „портофелі“ з неї добрі виходять.. для комісарів та панів заграничних. Хто це де чув, щоби із свині шкіру здійсмати! Куди то сало потім годиться! А не здіймеш — триста карбованців кари, а то й у тюрму запакують.

Цікаво, як би зараницею людську шкіру купували... Напевно заборонилиб покійників погрібати поки родичі шкіри не здіймуть та на „загот-пункт“ не відставлять..

Виїздимо до залізничної лінії недалеко міста.

— Ну, мені, брат, — сюди. До елеватора на стацію.

Прощаємось. Зачекавши поки він відїхав, іду обходити Снігурівку полями з правого боку.

День почався правдивий весняний.

Південне сонце ласкаво припікає. На полях граються

гарненькі, пантарчаті суслики. Піднявшись на задні лапки коло своїх норок, весело посвистують до сонця, не підозріваючи, що „ЦК всесоюзной комуністической партії“ та уряд совітів, постановили латати їх рябенькими шкірками діри у своєму бюджеті.

М. Мухин

Драгоманов без маски*)

ІХ Понура зустріч

В посмертній Драгоманівській спадщині був один твір, якому не можна відмовити в певній пробоевості і національній доцільности. Маємо на увазі „Пропаший час“. Але справа полягає в тім, що за свого життя Драгоманов цього твору не оголошував, хоч він і був написаний ще наприкінці 70 тих років, отже мало не за двадцять років до смерті автора. Тяжко сказати при теперішнім стані відомостей про історію повстання цього дивного для Драгоманова твору, чому він був написаний і чому не був оголошений. Судячи по всьому иначе повстає вражіння, що Драгоманов цей твір писав неохоче, на чужу вимогу; очевидна річ, на вимогу „Старої Громади“, яка нещасним збігом обставин послала цього москвофіла своїм висланцем до Європи. Судячи по спогадах Ірини Антоновичівни центральна, пануюча група „Старої Громади“ мала ідеї надзвичайно далекі від драгоманівського розгартіяшу:

„Нарешті була й третя група, що репрезентував її батько. Вона менше звертала уваги на поширення соц. політичних ідей; не приваблювала її й соц.-революційна боротьба з царським урядом, що розпочиналася у звязку з тодішнім суворим режимом в Росії, з одного боку, а з другого — з надіями на підвищений настрій більш поступового ліберального й демократичного громадянства в звязку з сербсько-герцеговинським повстанням. На її погляд, закордонний орган мусів широко освітлювати й науково обґрунтовувати українську справу, а також показати перед західньо-європейським громадянством дійсний стан річей, що утворився за період московської окупації“¹⁾.

Франко на цю справу дивився так: „Відносини Драгоманова до Київської Громади історик мусить оцінювати не зовсім так, як це оцінює сам Драгоманов. Досить буде згадати ту працю, задля якої він головно виїхав як делегат громади за границю: видавання українського журналу. Що власне журнал, видаваний українською мовою на рівні європейських revues бажала мати громада, це я знаю з уст цього

*) Гл. „Вістник“, кн. III. б. р.

¹⁾ Ірина Антонович: Спогади про Драгоманова, Україна, 1926, IV. 128).